بررسی تطبیقی جایگاه و کارکرد شهرت در مذاهب اربعه اهل سنت با تأکید بر مقایسه با فقه امامیه

۱. حسین فرخی: گروه الهیات و معارف اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

۲. سیامک بهار لویی*: گروه الهیات و معارف اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

۳. هرمز اسدی کوه باد: گروه حقوق، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: Dr.baharluee@iau.ac.ir

چکیده

شهرت به‌عنوان یکی از مفاهیم مهم در علم اصول فقه، همواره در فرآیند استنباط احکام شرعی مورد توجه فقها و اصولیان مذاهب اسلامی بوده است. مقصود از شهرت، رواج و غلبه یک روایت، فتوا یا شیوه عملی در میان عالمان دینی است که می‌تواند در ارزیابی اعتبار ادله و ترجیح میان دیدگاه‌های فقهی نقش‌آفرین باشد. پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی ـــ تحلیلی و با استفاده از روش تطبیقی، به بررسی جایگاه و کارکرد شهرت در مذاهب چهارگانه اهل سنت و مقایسه آن با فقه امامیه پرداخته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که هرچند همه مکاتب فقهی اسلامی به نوعی برای شهرت ارزش علمی و عملی قائل‌اند، اما مبانی اعتبار و حدود کارکرد آن در میان آنان متفاوت است. در مذهب حنفی، شهرت به‌ویژه در قالب خبر مشهور و قول معتمد مذهب، نقش مهمی در ترجیح ادله و تنظیم فرآیند افتا دارد. در مذهب مالکی، عمل اهل مدینه به‌عنوان مهم‌ترین جلوه شهرت عملی، جایگاهی نزدیک به منبع استنباط پیدا کرده و به‌عنوان بازتابی از سنت نبوی تلقی شده است. در مقابل، شافعیه و حنابله با تأکید بیشتر بر نصوص شرعی، شهرت را عمدتاً در حد مؤید و مرجح پذیرفته‌اند و برای آن استقلال کامل قائل نیستند. در فقه امامیه نیز شهرت از جایگاه دلیل مستقل برخوردار نیست، اما در قالب شهرت روایی، فتوایی و عملی می‌تواند در ایجاد اطمینان عقلایی، جبران ضعف سند و ترجیح میان ادله مؤثر باشد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که تفاوت اصلی میان فقه امامیه و مذاهب اهل سنت در منشأ اعتبار شهرت نهفته است؛ به‌گونه‌ای که امامیه بر وثوق و کاشفیت عقلایی تأکید دارد، در حالی که بخش مهمی از سنت اهل سنت اعتبار شهرت را در پیوند با عمل امت و استمرار سنت تاریخی تبیین می‌کند. با وجود این تفاوت‌ها، شهرت در هر دو نظام فقهی به‌عنوان ابزاری برای تقویت استنباط، کاهش پراکندگی آراء و حفظ انسجام فقهی ایفای نقش می‌کند.

کلیدواژگان: *شهرت، حجیت، فقه امامیه، مذاهب اربعه اهل سنت، اصول فقه، استنباط احکام، فقه تطبیقی*

شیوه استناددهی: فرخی، حسین.، بهار لویی، سیامک.، و اسدی کوه باد، هرمز. (۱۴۰۴). بررسی تطبیقی جایگاه و کارکرد شهرت در مذاهب اربعه اهل سنت با تأکید بر مقایسه با فقه امامیه. *شریعت، فلسفه و اخلاق*، ۳(۴)، ۱۴-۱.

تاریخ ارسال: ۱۰ تیر ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۷ مهر ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۵ مهر ۱۴۰۴

تاریخ چاپ: ۱ آبان ۱۴۰۴

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

A Comparative Study of the Status and Function of Juristic Reputation in the Four Sunni Schools with Emphasis on Comparison to Imami Jurisprudence

1. Hossein Farrokhi: Department of Theology and Islamic Studies, Isf.C., Islamic Azad University, Isfahan, Iran
2. Siyamak Baharloui*: Department of Theology and Islamic Studies, Isf.C., Islamic Azad University, Isfahan, Iran
3. Hormoz Asadi Koohbad: Department of Law, Ramh.C., Islamic Azad University, Ramhormoz, Iran

*Corresponding Author's Email: Dr.baharluee@iau.ac.ir

Abstract

Juristic reputation (shuhrah) is one of the significant concepts in Islamic legal theory and has long played an important role in the process of deriving legal rulings. It generally refers to the widespread acceptance of a narration, legal opinion, or practical approach among jurists and scholars, which may influence the evaluation of legal evidence and the preference of one opinion over another. This study employs a descriptive–analytical and comparative approach to examine the status and function of juristic reputation in the four Sunni schools of law and compares their perspectives with that of Imami jurisprudence. The findings indicate that although all major Islamic legal traditions acknowledge the practical and intellectual significance of juristic reputation, they differ considerably regarding its legal authority, epistemological foundations, and scope of application. In the Hanafi school, reputation, particularly in the form of the well-known report and the authoritative opinion of the school, serves as an important mechanism for legal preference and fatwa formulation. In the Maliki tradition, the practice of the people of Medina represents the most prominent manifestation of practical reputation and is often regarded as a reflection of Prophetic tradition. By contrast, the Shafi'i and Hanbali schools, due to their stronger emphasis on scriptural evidence, generally treat reputation as a supporting or preferential factor rather than an independent source of authority. In Imami jurisprudence, juristic reputation is not considered an autonomous legal proof; however, narrative, juridical, and practical forms of reputation may contribute to rational confidence, strengthen weak reports, and assist in resolving conflicts among evidences. The study demonstrates that the principal distinction between Imami and Sunni approaches lies in the foundation of authority attributed to reputation. Imami jurisprudence primarily evaluates reputation through the lens of rational confidence and evidentiary reliability, whereas many Sunni jurists associate its authority with the historical continuity of communal practice and the inherited legal tradition of the Muslim community. Despite these methodological differences, juristic reputation in both legal systems functions as a valuable instrument for strengthening legal reasoning, reducing doctrinal fragmentation, and preserving jurisprudential coherence within the broader framework of Islamic law.

Keywords: *Juristic Reputation, Legal Authority, Imami Jurisprudence, Four Sunni Schools, Islamic Legal Theory, Legal Reasoning, Comparative Fiqh.*

How to cite: Farrokhi, H., Baharloui, S., & Asadi Koohbad, H. (2025). A Comparative Study of the Status and Function of Juristic Reputation in the Four Sunni Schools with Emphasis on Comparison to Imami Jurisprudence, *Sharia, Philosophy and Ethics*, *3*(4), 1-14.

Submit Date: 01 July 2025

Revise Date: 29 September 2025

Accept Date: 07 October 2025

Publish Date: 23 October 2025

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

The concept of *shuhrah*, or juristic reputation, occupies a significant yet contested position in Islamic legal theory because it stands at the intersection of textual evidence, juristic reasoning, communal practice, and epistemic probability. In its basic sense, *shuhrah* refers to the circulation and predominance of a legal opinion, report, or practice among jurists, but its jurisprudential importance depends on whether such predominance can generate legal authority or merely serve as a supporting indicator. In Imami jurisprudence, the problem of *shuhrah* is usually discussed under the broader question of the authority of presumptive evidence and the conditions under which probability may become epistemically reliable (1). In the Sunni legal schools, however, *shuhrah* is often connected with the authority of transmitted practice, the collective conduct of scholars, the accepted doctrine of a school, or the practical need for consistency in legal opinion (16). This study therefore addresses a central comparative question: what is the status and function of *shuhrah* in the four Sunni schools, and how does this compare with the Imami understanding of juristic reputation? The importance of the question lies in the fact that Islamic jurisprudence does not always operate through definitive texts; rather, jurists frequently face competing narrations, divergent opinions, weak reports, and interpretive uncertainties, and in such contexts *shuhrah* may function as a rational indicator of reliability, a criterion of preference, or a means of maintaining doctrinal coherence.

The conceptual foundation of *shuhrah* begins with its distinction into narrative reputation, fatwa-based reputation, and practical reputation. Narrative reputation concerns the widespread transmission of a report among scholars or transmitters without necessarily reaching the level of recurrent transmission, and this form is especially important in discussions of whether a report has acquired additional credibility through scholarly reception (3). Fatwa-based reputation refers to the dominance of a legal opinion among jurists of a school, while practical reputation refers to the sustained conduct of jurists or a legal community in accordance with a particular ruling. In Imami legal theory, these distinctions are crucial because the epistemic force of *shuhrah* is not uniform; a widely transmitted report may remain insufficient if it does not produce confidence, whereas a weak report supported by the practice of early jurists may gain evidentiary strength (2). The same concern appears in discussions of early Imami jurists, whose proximity to the age of the Imams may increase the evidentiary value of their shared legal positions (4). Linguistically, the notion of reputation is tied to appearance, publicity, and widespread recognition, but jurisprudentially it becomes meaningful only when this publicity is connected with a reliable scholarly process (11). Thus, *shuhrah* is not merely a sociological fact; it becomes legally relevant only when it is capable of functioning as an epistemic sign, a practical guide, or a stabilizing force within legal reasoning.

In the Hanafi school, *shuhrah* has a relatively strong role, especially through the doctrine of the well-known report and the authority of the accepted opinion within the school. Hanafi jurists distinguish the well-known report from both recurrent and solitary reports, assigning it a stronger practical status than an ordinary solitary narration because of its reception among scholars and its circulation within the community of legal reasoning (3). This approach reflects the broader Hanafi method, which gives substantial weight to juristic reasoning, analogy, preference, customary practice, and the accumulated authority of the school. In this context, *shuhrah* does not replace scriptural evidence, but it can strengthen a report, guide preference among conflicting opinions, and help determine the opinion suitable for fatwa and adjudication (18). In the Maliki school, *shuhrah* assumes an even more historically grounded form through the doctrine of the practice of the people of Medina. Since Medina was the formative environment of Prophetic practice and early communal transmission, Maliki jurists treat its continuous practice as a powerful indicator of Sunnah (6). This makes practical reputation in Maliki law more than a mere preference; in some cases, it approaches the status of an independent proof because it is understood as the historical continuation of Prophetic practice (15). Accordingly, while Hanafi

shuhrah is strongly linked with scholarly reception and doctrinal preference, Maliki *shuhrah* is grounded in the historical continuity of religious practice.

The Shafi‘i and Hanbali schools adopt more restrictive approaches to *shuhrah*, primarily because both traditions emphasize the primacy of scriptural evidence and resist granting independent authority to widespread legal practice when it conflicts with reliable texts. In the Shafi‘i school, legal authority is anchored in the Qur’an, authenticated Sunnah, consensus, and disciplined analogy, and for this reason a famous practice or opinion cannot override a valid text (7). Nevertheless, Shafi‘i jurisprudence does not ignore *shuhrah* entirely; within the internal structure of the school, the famous or more correct opinion often functions as a practical guide for fatwa, teaching, and judicial application (12). The Hanbali school is similarly cautious, as its textual and traditionist orientation prevents *shuhrah* from becoming an independent proof. Ibn Qudamah’s legal theory treats reputation as a supporting indicator only when it contributes to strong probability and does not displace textual evidence (8). Ibn Taymiyyah’s critique of unexamined adherence to famous opinions further highlights the Hanbali concern that reputation may become a substitute for proof if it is not critically evaluated (17). Thus, in the Shafi‘i and Hanbali schools, *shuhrah* is acknowledged as a practical and sometimes preferential factor, but its authority remains subordinate to textual evidence and disciplined legal reasoning.

In Imami jurisprudence, the authority of *shuhrah* is neither accepted absolutely nor rejected entirely; rather, it is evaluated according to its ability to generate rational confidence. Imami legal theory generally does not classify *shuhrah* as an independent source of law alongside the Qur’an, Sunnah, consensus, and reason, but it may function as an auxiliary indicator in the process of legal inference (1). The central issue is whether reputation produces *wuthuq*, or reliable confidence. If it does, it may have practical authority; if it remains a mere non-authoritative probability, it cannot bind the jurist (13). This explains why Imami jurists often distinguish early reputation from later reputation: the opinions of early jurists may be more probative because they may reflect access to lost textual evidence, inherited legal memory, or proximity to the era of the Imams (4). Imam Khomeini’s legal theory also gives importance to rational confidence and juristic embeddedness when a widespread early position reflects a stable legal understanding rather than a purely speculative preference (10). At the same time, the Usuli tradition remains cautious, since no presumptive indicator can become authoritative without either textual validation or rational reliability (14). Compared with the Sunni schools, Imami jurisprudence is therefore more epistemologically explicit: *shuhrah* is valid not because it is widespread as such, but because, under certain conditions, its widespread character may reveal a stronger connection to legal reality.

The comparative analysis shows that the main difference between Imami jurisprudence and the four Sunni schools lies in the source of authority attributed to *shuhrah*. In Imami thought, its validity depends on rational confidence and possible disclosure of the position of the infallible authority; in Hanafi law, it is tied to scholarly reception and the strength of the well-known report; in Maliki law, it is rooted in the historical continuity of communal practice; in Shafi‘i law, it functions within the limits imposed by textual evidence; and in Hanbali law, it remains a secondary indicator subordinate to narration and proof. Yet these differences do not eliminate important common ground. All schools recognize that legal reasoning cannot ignore the accumulated judgment of jurists, and all schools also accept that reputation cannot legitimately contradict definitive evidence. The most balanced conclusion is therefore that *shuhrah* should be treated as a conditional and regulated juristic indicator. It should not be elevated into an absolute proof, because doing so would risk replacing evidence with majority acceptance; nor should it be dismissed entirely, because that would disregard the historical, rational, and practical experience embedded in the legal tradition. Properly understood, *shuhrah* is a bridge between text, reason, juristic memory, and institutional coherence.

مقدمه

شهرت در دانش اصول فقه از جمله مفاهیمی است که در ظاهر به یک پدیده ساده یعنی رواج و غلبه یک رأی میان فقیهان اشاره دارد، اما در عمق خود با بنیادهای معرفت‌شناسی استنباط، نسبت میان نص و عقل، اعتبار ظنون، جایگاه سیره علمی فقها و حدود حجیت امارات پیوند خورده است. هنگامی که یک فتوا، روایت، عمل فقهی یا شیوه استدلالی در میان اکثریت عالمان یک مذهب رواج می‌یابد، این پرسش اساسی پدید می‌آید که آیا چنین رواجی صرفاً یک واقعیت تاریخی و اجتماعی است یا می‌تواند در مقام استنباط حکم شرعی نیز ارزش معرفتی و حجیتی داشته باشد. در فقه امامیه، این مسئله غالباً در ذیل بحث از حجیت ظنون و امارات مطرح شده و بسیاری از اصولیان کوشیده‌اند نسبت شهرت را با وثوق عرفی، اطمینان عقلایی و کاشفیت از قول معصوم تبیین کنند (1). در مقابل، در مذاهب اربعه اهل سنت، شهرت گاه در پیوند با عمل امت، سیره صحابه، عمل اهل مدینه، خبر مشهور، قول معتمد مذهب و وحدت رویه فقهی فهم شده است؛ از همین رو، بررسی تطبیقی این مفهوم می‌تواند نشان دهد که هر مکتب فقهی چگونه میان نقل، عقل، تاریخ و اجتماع علمی فقها تعادل برقرار کرده است.

اهمیت بحث شهرت از آنجا آشکار می‌شود که فقه اسلامی در بسیاری از مسائل عملی، صرفاً با نصوص صریح و قطعی مواجه نیست، بلکه مجتهد غالباً در میان روایات متعدد، اقوال مختلف، احتمالات دلالی و قرائن تاریخی به دنبال معیاری برای ترجیح و اطمینان می‌گردد. در چنین وضعیتی، شهرت می‌تواند به‌عنوان نشانه‌ای از قوت یک قول یا ضعف قول مخالف مطرح شود. البته این بدان معنا نیست که هر رأی مشهور ضرورتاً مطابق با واقع است، بلکه مسئله اصلی آن است که آیا غلبه و پذیرش یک رأی در میان فقها می‌تواند به حدی از کاشفیت برسد که در فرآیند استنباط مورد توجه قرار گیرد یا خیر. اصولیان امامیه معمولاً در این زمینه جانب احتیاط را نگاه داشته‌اند و میان شهرتی که صرفاً ظن‌آور است و شهرتی که موجب وثوق و اطمینان می‌شود، تفاوت گذاشته‌اند (2). از سوی دیگر، فقهای اهل سنت، به‌ویژه در دو مذهب حنفی و مالکی، در برخی موارد به شهرت جایگاهی فراتر از یک مؤید ساده داده‌اند و آن را در نظام ترجیح اقوال و حتی در عمل قضایی و افتایی مؤثر دانسته‌اند (3).

در فقه امامیه، شهرت در سه صورت اصلی یعنی شهرت روایی، شهرت فتوایی و شهرت عملی تحلیل می‌شود. شهرت روایی به رواج نقل یک حدیث در میان محدثان و فقها اشاره دارد، شهرت فتوایی ناظر به غلبه یک فتوا در میان فقهای یک مذهب است و شهرت عملی به استمرار عمل فقها بر اساس مضمون یک روایت یا فتوا مربوط می‌شود. تفاوت این اقسام از آن جهت مهم است که درجه کاشفیت آنها یکسان نیست. شهرت روایی اگر صرفاً به کثرت نقل محدود باشد، ممکن است به‌تنهایی حجیت نداشته باشد، اما اگر با عمل فقها همراه شود، می‌تواند در اعتبار روایت اثر بگذارد (1). شهرت فتوایی نیز در صورتی اهمیت ویژه پیدا می‌کند که در میان فقهای متقدم شکل گرفته باشد، زیرا نزد برخی اصولیان امامیه، فتاوای قدما به دلیل نزدیکی تاریخی به عصر حضور معصوم و دسترسی احتمالی به قرائن از دست‌رفته، ظرفیت بیشتری برای ایجاد اطمینان دارند (4). در همین چارچوب، شهرت عملی گاه از شهرت لفظی و صرف نقل قوی‌تر دانسته می‌شود، زیرا عمل مستمر فقها نشان می‌دهد که آنان نه تنها مضمون روایت یا فتوا را شنیده‌اند، بلکه آن را در مقام استنباط معتبر یافته‌اند (5).

در مذاهب اهل سنت، مفهوم شهرت صورتی متنوع‌تر و در عین حال تاریخی‌تر دارد. در مذهب حنفی، خبر مشهور جایگاهی میان خبر متواتر و خبر واحد پیدا می‌کند و پذیرش عمومی علما می‌تواند در ترجیح آن نقش داشته باشد (3). در فقه مالکی، عمل اهل مدینه یکی از شاخص‌ترین جلوه‌های شهرت عملی است و به دلیل پیوند تاریخی مدینه با سنت نبوی، نزد مالکیان ارزشی ویژه یافته است (6). در مذهب شافعی، شهرت در برابر نص معتبر استقلال ندارد و تنها زمانی می‌تواند مورد توجه قرار گیرد که مؤید کتاب و سنت باشد، زیرا شافعی بر محوریت نص و انضباط روایت در استنباط تأکید می‌کند (7). در مذهب حنبلی نیز گرایش نص‌محور و حدیث‌گرا سبب شده است که شهرت به‌خودی‌خود دلیل شرعی محسوب

نشود، هرچند در مقام عمل و در ترجیح اقوال فقهی می‌تواند نقش مؤید داشته باشد (8). این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که شهرت در اهل سنت مفهومی واحد اما دارای کارکردهای مذهبی متفاوت است.

ضرورت نگارش این مقاله از آنجا ناشی می‌شود که بسیاری از مطالعات مربوط به شهرت یا به فقه امامیه محدود مانده‌اند یا به‌صورت جداگانه به مباحث اهل سنت پرداخته‌اند، در حالی که فهم دقیق این مفهوم نیازمند رویکردی تطبیقی است. شهرت از یک سو با حجیت ظن، امارات عقلایی و اطمینان فقیه ارتباط دارد و از سوی دیگر با حفظ انسجام مذهبی، وحدت رویه فقهی و اعتبار سنت تاریخی امت پیوند می‌یابد. در جهان معاصر که مسائل نوپدید فقهی در حوزه‌هایی مانند فقه پزشکی، فقه مالی، فقه خانواده، فقه سیاسی و فقه فناوری نیازمند معیارهای روشن برای ترجیح اقوال هستند، بازخوانی مفهوم شهرت می‌تواند در فهم سازوکارهای اجتهاد جمعی و فقه مقارن سودمند باشد. برخی اندیشمندان معاصر اهل سنت در بحث اجتهاد معاصر بر ضرورت توجه به میراث فقهی، قول معتبر و پرهیز از شذوذ فتوایی تأکید کرده‌اند (9)، در حالی که در فقه امامیه نیز بحث از شهرت قدمایی و نقش آن در حصول اطمینان همچنان در تحلیل‌های اصولی جایگاه مهمی دارد (10).

هدف پژوهش حاضر آن است که جایگاه و کارکرد شهرت را در مذاهب اربعه اهل سنت با تأکید بر مقایسه با فقه امامیه تحلیل کند و نشان دهد که هر یک از این نظام‌های فقهی چه مبنایی برای اعتبار یا عدم اعتبار شهرت ارائه کرده‌اند. مقاله حاضر می‌کوشد نخست مفهوم شهرت و اقسام آن را در فضای اصول فقه اسلامی تبیین کند، سپس جایگاه آن را در مذاهب حنفی، مالکی، شافعی و حنبلی بررسی نماید، پس از آن دیدگاه امامیه را درباره شهرت روایی، فتوایی و عملی تحلیل کند و در نهایت، با مقایسه مبانی و کارکردها، به ارزیابی تطبیقی نسبت شهرت با حجیت، ترجیح، وثوق، سنت و انسجام فقهی بپردازد. روش مقاله توصیفی، تحلیلی و تطبیقی است و تلاش می‌شود از منابع اصولی و فقهی معتبر در هر دو سنت فقهی استفاده شود، بی‌آنکه مباحث غیرمرتبط یا پایان‌نامه‌ای مانند تفصیل‌های تکراری، بیان مسئله مستقل، پیشنهادهای اجرایی و مباحث خارج از محور اصلی وارد متن مقاله شود.

مبانی نظری و مفهومی شهرت در فقه اسلامی

شهرت در معنای لغوی به آشکار شدن، رواج یافتن و شناخته شدن یک امر در میان مردم اشاره دارد و همین معنای لغوی، زمینه‌ساز کاربرد اصطلاحی آن در فقه و اصول شده است. در منابع لغوی، ماده «شهر» بر ظهور، انتشار و شناخته‌شدن دلالت دارد و از همین رو، هنگامی که یک قول فقهی در میان عالمان رایج و غالب می‌شود، از آن با تعبیر شهرت یاد می‌گردد (11). در اصطلاح اصولی، شهرت را می‌توان رواج یک روایت، فتوا یا عمل در میان فقها یا راویان دانست، به‌گونه‌ای که این رواج بتواند در نگاه مجتهد نوعی کاشفیت از قوت آن قول یا روایت ایجاد کند. با این حال، همه بحث در این نقطه آغاز می‌شود که آیا این کاشفیت صرفاً یک احتمال روان‌شناختی است یا دارای اعتبار روش‌شناختی در استنباط است. اصولیان امامیه به‌طور معمول میان شهرت و حجیت ملازمه قطعی برقرار نکرده‌اند و تأکید کرده‌اند که شهرت زمانی در مقام استنباط اثر دارد که موجب وثوق و اطمینان عقلایی شود (1). در مقابل، برخی فقهای اهل سنت، به‌ویژه در سنت حنفی و مالکی، شهرت را در پیوند با پذیرش جمعی علما و استمرار عمل امت تحلیل کرده‌اند و از این جهت برای آن نقشی فراتر از یک نشانه ساده قائل شده‌اند (6).

نخستین تقسیم مهم در بحث شهرت، تفکیک میان شهرت روایی، شهرت فتوایی و شهرت عملی است. شهرت روایی هنگامی شکل می‌گیرد که یک روایت در میان محدثان و فقیهان رواج پیدا کند، هرچند به حد تواتر نرسد. در این وضعیت، کثرت نقل ممکن است روایت را از خبر واحد عادی متمایز کند، اما به‌تنهایی برای اثبات حجیت کافی نیست، زیرا ممکن است رواج یک روایت از عوامل غیرمعرفتی مانند تکرار در متون، شهرت راویان یا نقل در محیط خاص ناشی شده باشد. در سنت حنفی، خبر مشهور جایگاهی خاص دارد و سرخسی آن را خبری می‌داند که با پذیرش علما

و تداول میان آنان از خبر واحد عادی متمایز می‌شود (3). در فقه امامیه نیز شهرت روایی زمانی اهمیت بیشتری می‌یابد که با عمل فقها همراه گردد، زیرا عمل فقها نشان می‌دهد که آنان روایت را در مقام استنباط قابل اعتماد دانسته‌اند، نه اینکه صرفاً آن را نقل کرده باشند (2). از همین رو، میان شهرت نقل و شهرت عمل باید تفاوت نهاد، زیرا ارزش معرفتی عمل فقیهان معمولاً از صرف رواج لفظی روایت بیشتر است.

شهرت فتوایی دومین قسم مهم شهرت است و به وضعیتی گفته می‌شود که اکثریت فقهای یک مذهب بر یک فتوا اتفاق عملی یا نظری داشته باشند، بی‌آنکه این اتفاق به حد اجماع اصطلاحی برسد. این نوع شهرت در فقه امامیه بیشترین محل نزاع را پدید آورده است، زیرا از یک سو می‌تواند نشانه قوت مبنای فقهی باشد و از سوی دیگر، اگر دلیل مستقلی بر اعتبار آن وجود نداشته باشد، نمی‌توان آن را به‌عنوان حجت شرعی مستقل پذیرفت. شیخ انصاری در تحلیل شهرت، با احتیاط اصولی، آن را به‌خودی‌خود حجت نمی‌داند و اعتبار آن را به حصول وثوق وابسته می‌کند (1). در مقابل، برخی رویکردهای اصولی در امامیه برای شهرت فتوایی قدمایی اهمیت بیشتری قائل‌اند، زیرا فتوای فقهای نزدیک به عصر نص ممکن است بر قرائنی مبتنی باشد که امروز در اختیار مجتهد نیست (4). در اهل سنت نیز شهرت فتوایی در بسیاری از مکاتب نقش عملی دارد و فقیه یا قاضی در مقام صدور فتوا غالباً به قول مشهور مذهب توجه می‌کند، هرچند این توجه در همه مذاهب از حیث مبنای اصولی یکسان نیست (12).

شهرت عملی سومین قسم مهم است و در بسیاری از موارد از دو قسم پیشین اثرگذارتر به نظر می‌رسد. منظور از شهرت عملی آن است که فقیهان یا جامعه علمی یک مذهب در طول زمان بر اساس یک روایت یا قاعده عمل کرده باشند. این عمل مستمر، به‌ویژه اگر به نسل‌های نخستین فقهی بازگردد، ممکن است نشان دهد که آن حکم در دستگاه استنباطی مذهب جایگاهی تثبیت‌شده داشته است. در فقه امامیه، شهرت عملی می‌تواند در جبران ضعف سند روایت نقش داشته باشد، زیرا اگر روایت ضعیفی مبنای عمل گسترده فقهای متقدم قرار گرفته باشد، این احتمال پدید می‌آید که آنان قرائنی در اختیار داشته‌اند که ضعف سند را جبران می‌کرده است (5). در فقه مالکی، عمل اهل مدینه نمونه برجسته شهرت عملی است، زیرا مالکیان آن را نه صرفاً عمل یک گروه عادی، بلکه استمرار سنت در محیطی می‌دانند که با حیات پیامبر و صحابه ارتباط مستقیم داشته است (6). به همین دلیل، شهرت عملی در مالکیه گاه رنگ دلیل مستقل به خود می‌گیرد، در حالی که در امامیه بیشتر در مقام اماره و قرینه عقلایی ظاهر می‌شود.

از حیث معرفت‌شناختی، شهرت میان ظن و اطمینان قرار دارد و همین جایگاه میانی سبب پیچیدگی آن شده است. اگر شهرت تنها ظنی ضعیف ایجاد کند، نمی‌تواند مبنای الزام شرعی باشد، اما اگر به اطمینان عقلایی برسد، از دیدگاه بسیاری از اصولیان می‌تواند در مقام عمل اعتبار پیدا کند. اصولیان امامیه، به‌ویژه در تحلیل‌های متأخر، میان ظن غیرمعتبر و اطمینان عقلایی تفاوت گذاشته‌اند و اعتبار شهرت را در صورت دوم قابل دفاع دانسته‌اند (10). در مقابل، خویی با رویکردی سخت‌گیرانه‌تر، حجیت شهرت را به‌عنوان دلیل مستقل نمی‌پذیرد و تأکید می‌کند که هر اماره‌ای برای حجیت نیازمند دلیل معتبر است، مگر آنکه به اطمینان شخصی یا نوعی منتهی شود (13). آخوند خراسانی نیز در سنت اصولی امامیه با تأکید بر ضوابط حجیت، زمینه‌ای فراهم می‌کند که در آن نمی‌توان هر ظن رایجی را بدون دلیل معتبر در شمار حجت قرار داد (14). بنابراین، در امامیه نقطه مرکزی بحث، تبدیل شهرت از ظن به اطمینان است.

نسبت شهرت با اجماع نیز از مباحث مهم نظری است. اجماع در معنای اصولی، به‌ویژه در فقه امامیه، تنها زمانی ارزش حجیتی دارد که کاشف از قول معصوم باشد، اما شهرت معمولاً به حد اجماع نمی‌رسد و تنها از غلبه قول حکایت می‌کند. از این جهت، شهرت را می‌توان «شبه‌اجماع» دانست، اما نباید آن را با اجماع یکی گرفت. در فقه اهل سنت، گاه شهرت به دلیل پیوند با عمل امت یا قول جمهور، به اجماع نزدیک می‌شود، اما همچنان از حیث درجه قطعیت با اجماع تفاوت دارد. قرافی در تحلیل منابع مالکی، عمل مشهور و استمرار عملی را به‌عنوان نشانه‌ای مهم از اعتبار سنت مطرح می‌کند، اما این امر لزوماً به معنای اجماع قطعی در همه موارد نیست (6). ابن رشد نیز در مقام مقایسه اقوال فقهی، نشان می‌دهد که بسیاری از

اختلافات فقهی نه با اجماع، بلکه با ترجیح اقوال مشهور یا تحلیل ادله حل می‌شوند (15). در فقه امامیه نیز تفکیک میان شهرت و اجماع اهمیت بنیادین دارد، زیرا اگر شهرت به‌اشتباه جایگزین اجماع شود، مرز میان دلیل قطعی و اماره ظنی مخدوش خواهد شد (5).

از منظر کارکردی، شهرت در فقه اسلامی سه نقش عمده دارد: تقویت روایت، ترجیح میان اقوال یا ادله متعارض، و ایجاد انسجام در فتوا. نقش نخست بیشتر در فقه امامیه در بحث جبران ضعف سند مطرح می‌شود، زیرا عمل مشهور فقها به روایت ضعیف می‌تواند احتمال صدور روایت را افزایش دهد (2). نقش دوم در هر دو سنت فقهی دیده می‌شود؛ هنگامی که دو روایت یا دو قول از حیث دلیل نزدیک به هم باشند، شهرت یکی از آنها می‌تواند در ترجیح اثرگذار باشد (1). نقش سوم در مذاهب اهل سنت پررنگ‌تر است، زیرا در فقه مذهبی، قول مشهور غالباً مبنای فتوا، قضا و آموزش فقهی قرار می‌گیرد و از پراکندگی عملی جلوگیری می‌کند (16). در فقه معاصر نیز این نقش سوم اهمیت بیشتری یافته است، زیرا تکثر فتوا در مسائل عمومی ممکن است به آشفتگی عملی منجر شود و توجه به قول مشهور یا معتمد می‌تواند در حفظ نظم فقهی مؤثر باشد (9).

با این همه، اعتبار شهرت مطلق نیست و هرگونه استفاده از آن باید با چند قید اساسی همراه باشد. نخست آنکه شهرت نباید با نص قطعی مخالف باشد، زیرا هیچ رواج فقهی نمی‌تواند در برابر دلیل قطعی ایستادگی کند. شافعی با تأکید بر تقدم کتاب و سنت، هرگونه عمل مشهور مخالف نص را فاقد اعتبار می‌داند (7). دوم آنکه شهرت باید از منشأ معتبر برخوردار باشد و صرف تکرار یک قول در آثار متأخر نمی‌تواند الزاماً کاشف از واقع باشد. سوم آنکه باید میان شهرت قدمایی و شهرت متأخرین تفاوت گذاشت، زیرا شهرتی که در دوره نزدیک‌تر به عصر نص شکل گرفته، از حیث احتمال دسترسی به قرائن تاریخی ارزش متفاوتی دارد (4). چهارم آنکه شهرت نباید موجب تعطیل اجتهاد شود، زیرا فقه زنده نیازمند نقد اقوال مشهور در پرتو ادله معتبر است. ابن تیمیه با تأکید بر بازگشت به دلیل و پرهیز از تعبد به شهرت‌های بی‌ریشه، هشدار می‌دهد که بسیاری از اقوال مشهور ممکن است نیازمند بازبینی باشند (17). بنابراین، شهرت نه باید مطلقاً حجت شمرده شود و نه به‌کلی کنار گذاشته شود، بلکه باید در چارچوب کاشفیت، وثوق، عدم مخالفت با نص و جایگاه تاریخی آن تحلیل گردد.

جایگاه و کارکرد شهرت در مذاهب اربعه اهل سنت

در فقه اهل سنت، شهرت در هر یک از مذاهب چهارگانه جایگاهی متفاوت یافته است، زیرا هر مذهب بر اساس نظام خاص خود در فهم ادله، اعتبار سنت، جایگاه عمل صحابه، نقش قیاس، نسبت فتوا با قضا و مفهوم قول معتمد، به شهرت نگریسته است. در مذهب حنفی، شهرت بیش از هر چیز با خبر مشهور، عمل فقها و ترجیح اقوال ارتباط دارد. حنفیان در نظام اصولی خود میان خبر متواتر، خبر مشهور و خبر واحد تفاوت گذاشته‌اند و خبر مشهور را از آن جهت که در میان علما پذیرفته و تداول یافته است، از خبر واحد عادی قوی‌تر می‌دانند (3). این نگاه با ساختار کلی فقه حنفی سازگار است، زیرا فقه حنفی افزون بر نص، به قیاس، استحسان، عرف و مصلحت عملی نیز توجه می‌کند و در چنین دستگاهی، پذیرش عمومی یک روایت یا فتوا می‌تواند نقش عقلایی در ترجیح داشته باشد. کاسانی در تنظیم قواعد فقهی و فروع حنفی نشان می‌دهد که قول مشهور مذهب در مقام فتوا و تطبیق عملی اهمیت دارد و فقیه نمی‌تواند به آسانی از آن عدول کند (18). بنابراین، شهرت در مذهب حنفی تنها یک امر تاریخی نیست، بلکه در ساختار افتایی و قضایی مذهب نیز نقش تنظیم‌کننده دارد.

در حنفیه، خبر مشهور جایگاه خاصی دارد، زیرا نه مانند خبر متواتر علم قطعی ایجاد می‌کند و نه مانند خبر واحد تنها بر نقل محدود استوار است. هنگامی که خبری میان فقها شایع می‌شود و مورد قبول آنان قرار می‌گیرد، حنفیان آن را از جهت عملی معتبرتر از خبر واحد می‌دانند، به‌ویژه اگر با عمل صحابه یا تابعین همراه باشد (3). این نگرش نشان می‌دهد که در فقه حنفی، شهرت نوعی پشتوانه اجتماعی و علمی برای روایت فراهم می‌سازد. افزون بر این، شهرت فتوایی در مذهب حنفی در تعیین قول مفتی‌به نقش دارد؛ یعنی اگر در یک مسئله چند قول درون‌مذهبی وجود داشته باشد،

قول مشهور یا ظاهرالروایه معمولاً بر اقوال نادر مقدم می‌شود. این امر سبب می‌شود که شهرت در مذهب حنفی کارکردی دوگانه داشته باشد: از یک سو در سطح اصولی به تقویت برخی اخبار و ادله کمک می‌کند، و از سوی دیگر در سطح فقه عملی، معیار وحدت رویه در فتوا و قضا می‌شود (18). به همین دلیل می‌توان گفت که حنفیه از جمله مکاتبی است که بیشترین ظرفیت را برای پذیرش عقلایی و عملی شهرت در میان مذاهب اهل سنت نشان داده است.

در مذهب مالکی، شهرت جایگاهی حتی پررنگ‌تر پیدا می‌کند، زیرا مفهوم عمل اهل مدینه در این مذهب یکی از بنیادهای اصلی استنباط محسوب می‌شود. مالکیان معتقدند که عمل مستمر اهل مدینه به دلیل پیوند تاریخی این شهر با پیامبر، صحابه و تابعین، می‌تواند کاشف از سنت نبوی باشد (6). از این منظر، شهرت عملی در مدینه صرفاً یک رفتار اجتماعی نیست، بلکه نشانه‌ای از استمرار سنت در محیط نخستین تشریع است. قرافی در تبیین مبانی مالکی، عمل اهل مدینه را یکی از منابع مهم فقهی می‌داند و اعتبار آن را از حیث اتصال تاریخی به سنت تحلیل می‌کند (6). این مبنا باعث شده است که در فقه مالکی، شهرت عملی گاه از مرجح فراتر رود و به سطح دلیل مستقل نزدیک شود. با این حال، باید توجه داشت که همه اقسام شهرت در مالکیه یکسان نیستند؛ شهرت عملی اهل مدینه جایگاهی ممتاز دارد، اما شهرت فتوایی متأخر بیشتر نقش معتمد مذهبی و تنظیم‌کننده فتوا را ایفا می‌کند (15).

عمل اهل مدینه در فقه مالکی را می‌توان برجسته‌ترین نمونه پیوند میان شهرت، تاریخ و سنت دانست. این نظریه بر این فرض استوار است که جامعه مدینه در نسل‌های نخستین، حامل سنت عملی پیامبر بوده و استمرار عمل آنان نمی‌تواند بی‌ارتباط با سنت نبوی باشد. همین نگاه سبب می‌شود که مالکیان در برخی موارد عمل اهل مدینه را بر خبر واحد مقدم بدارند، زیرا از نظر آنان عمل مستمر جمعی کاشفیتی دارد که خبر منفرد فاقد آن است (6). ابن رشد در تحلیل اختلافات مذاهب نشان می‌دهد که بسیاری از اختلافات مالکیان با دیگر مذاهب به همین مبنای عمل اهل مدینه بازمی‌گردد (15). از این نظر، شهرت در مذهب مالکی بیش از آنکه به معنای رواج یک فتوا در کتاب‌های فقهی باشد، به معنای استمرار عملی سنت در یک جامعه تاریخی خاص است. این ویژگی مذهب مالکی را از سایر مذاهب متمایز می‌کند و به شهرت عملی در آن وزن ویژه‌ای می‌دهد.

در مذهب شافعی، رویکرد نسبت به شهرت محدودتر و محتاطانه‌تر است. شافعی در دستگاه اصولی خود بر حجیت کتاب، سنت صحیح، اجماع و قیاس منضبط تأکید می‌کند و به همین دلیل، شهرت را در برابر نص معتبر مستقل نمی‌داند (7). در این چارچوب، اگر قول یا عملی مشهور باشد اما با نص معتبر مخالفت کند، شهرت نمی‌تواند آن را توجیه کند. این رویکرد با پروژه فکری شافعی در تدوین اصول فقه سازگار است، زیرا او می‌کوشد منابع استنباط را از پراکندگی عرفی و محلی دور کند و معیارهای منضبط‌تری برای پذیرش دلیل ارائه دهد. با وجود این، فقه شافعی در مقام عمل از قول مشهور بی‌نیاز نیست. نووی در آثار فقهی خود نشان می‌دهد که در درون مذهب شافعی، قول مشهور یا اصح در تعیین فتوا و عمل قضایی اهمیت دارد (12). بنابراین، در مذهب شافعی باید میان جایگاه اصولی و جایگاه عملی شهرت تفاوت گذاشت: شهرت از حیث اصولی دلیل مستقل نیست، اما از حیث افتایی و مذهبی می‌تواند نقش مرجح و معیار عمل داشته باشد.

شافعیان در برخورد با شهرت، به‌ویژه بر عدم مخالفت آن با نص تأکید می‌کنند. این اصل مانع از آن می‌شود که رواج یک عمل یا فتوا بتواند حکم کتاب و سنت را کنار بزند. شافعی در الرسالة، روش استنباط را بر محور نصوص معتبر و استدلال منضبط سامان می‌دهد و به همین دلیل با هرگونه اتکای بی‌ضابطه به عمل مشهور مخالفت دارد (7). اما در درون مذهب، هنگامی که نصوص و اقوال متعدد وجود دارد، فقیه شافعی ناچار است میان اقوال مختلف ترجیح دهد و در این مرحله، شهرت می‌تواند نقش داشته باشد. نووی با تفکیک اقوال صحیح، اصح، مشهور و شاذ، عملاً نشان می‌دهد که فقه مذهبی بدون نوعی نظام شهرت و ترجیح نمی‌تواند به انسجام برسد (12). به همین سبب، شهرت در شافعیه هرچند حجت مستقل نیست، اما در نظام آموزشی و افتایی مذهب نقش مهمی در تعیین قول قابل اعتماد ایفا می‌کند.

در مذهب حنبلی، نسبت به شهرت احتیاط بیشتری دیده می‌شود، زیرا فقه حنبلی بر التزام به نص، حدیث و آثار سلف تأکید ویژه دارد. احمد بن حنبل و پیروان او به ظاهر روایت صحیح و قول صحابه اهمیت فراوان می‌دهند و از این رو، شهرت فتوایی در برابر حدیث معتبر نمی‌تواند جایگاهی مستقل داشته باشد. ابن قدامه در مباحث اصولی خود شهرت را به‌عنوان دلیل مستقل معرفی نمی‌کند، بلکه آن را در صورتی قابل توجه می‌داند که موجب ظن قوی یا تأیید یک قول شود (8). این رویکرد با احتیاط حدیثی و نص‌محوری مذهب حنبلی سازگار است. با این حال، در عمل فقهی حنبلیان نیز قول مشهور مذهب اهمیت یافته است، زیرا هیچ مذهب فقهی نمی‌تواند در مقام فتوا و قضا بدون معیارهای درونی ترجیح اقوال عمل کند. از این جهت، حنبلیان نیز هرچند از نظر اصولی به شهرت استقلال نمی‌دهند، در مقام فقه مذهبی ناچار از توجه به قول مشهور هستند (17).

ابن تیمیه و سنت انتقادی درون حنبلی، نسبت به تعبد به اقوال مشهور هشدار می‌دهند و بر بازگشت به کتاب و سنت تأکید می‌کنند (17). این رویکرد نشان می‌دهد که در مذهب حنبلی، شهرت همواره زیر نظارت دلیل قرار دارد و نمی‌تواند خود را بر نص تحمیل کند. از این حیث، حنبلیان به شافعیان نزدیک‌اند، زیرا هر دو مذهب شهرت را در برابر نص فاقد استقلال می‌دانند. با این حال، تفاوت مهم آن است که شافعیه در درون مذهب نظام تفصیلی‌تری برای قول مشهور و اصح ایجاد کرده‌اند، در حالی که حنبلیان بیشتر بر احتیاط در برابر شهرت‌های بی‌دلیل تأکید دارند. ابن قدامه با حفظ مرجعیت نصوص، در عین حال نشان می‌دهد که فقیه در مقام استنباط می‌تواند از قرائن تقویت‌کننده استفاده کند، مشروط بر آنکه این قرائن جایگزین دلیل شرعی نشوند (8). بنابراین، شهرت در حنبلیه بیشتر در مرتبه مؤید و مرجح ظنی قرار دارد، نه در مرتبه دلیل مستقل.

اگر چهار مذهب اهل سنت را در کنار هم قرار دهیم، می‌توان گفت حنفیه و مالکیه بیشترین پذیرش را نسبت به شهرت دارند و شافعیه و حنبلیه محتاط‌ترند. در حنفیه، شهرت در قالب خبر مشهور و قول مفتی‌به به‌صورت روایی و فتوایی اثرگذار است (3). در مالکیه، شهرت عملی، به‌ویژه عمل اهل مدینه، ارزش تاریخی و سنتی ویژه دارد (6). در شافعیه، شهرت در برابر نص استقلال ندارد اما در تنظیم فتوای مذهبی مفید است (12). در حنبلیه، شهرت تنها در صورت تأیید دلیل یا ایجاد ظن قوی مورد توجه قرار می‌گیرد (8). این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که شهرت در اهل سنت مفهومی تک‌معنا نیست، بلکه تابع ساختار اصولی هر مذهب است. با این حال، در همه مذاهب یک وجه مشترک دیده می‌شود و آن پرهیز از قول شاذ و تلاش برای حفظ انسجام فقهی است. اندیشمندان معاصر اهل سنت نیز در بحث افتای معاصر بر ضرورت توجه به قول معتبر، مقاصد شریعت و پرهیز از گسیختگی فتوایی تأکید کرده‌اند (16). همین امر نشان می‌دهد که شهرت در سنت اهل سنت، علاوه بر ارزش معرفتی، کارکرد نهادی و اجتماعی نیز دارد.

جایگاه و کارکرد شهرت در فقه امامیه و مقایسه آن با مذاهب اربعه

در فقه امامیه، شهرت جایگاهی پیچیده، مشروط و عمدتاً عقلایی دارد. برخلاف برخی تقریرهای اهل سنت که شهرت را در پیوند با عمل امت یا سیره صحابه تحلیل می‌کنند، امامیه اعتبار شهرت را به میزان کاشفیت آن از حکم واقعی یا قول معصوم وابسته می‌داند. از این منظر، شهرت نه در شمار ادله مستقل مانند کتاب، سنت، اجماع و عقل قرار می‌گیرد و نه به‌کلی بی‌اعتبار است، بلکه در مقام اماره، مؤید یا مرجح می‌تواند اثرگذار باشد. شیخ انصاری با دقت اصولی میان شهرت به‌عنوان ظن و شهرت به‌عنوان منشأ اطمینان تفاوت می‌گذارد و از پذیرش حجیت مطلق آن پرهیز می‌کند (1). همین احتیاط در آثار خویی نیز دیده می‌شود، زیرا او حجیت شهرت را بدون دلیل خاص نمی‌پذیرد و بر این نکته تأکید دارد که شهرت مادامی که به اطمینان نرسد، نمی‌تواند در جایگاه حجت شرعی قرار گیرد (13). در مقابل، برخی اصولیان امامیه به‌ویژه درباره شهرت قدمایی رویکرد مثبت‌تری دارند و آن را به دلیل نزدیکی به عصر حضور و احتمال دسترسی به قرائن معتبر، دارای ارزش عقلایی می‌دانند (4).

شهرت روایی در امامیه نخستین عرصه‌ای است که نقش این مفهوم در آن آشکار می‌شود. مقصود از شهرت روایی آن است که یک روایت در منابع حدیثی و فقهی امامیه رواج یافته باشد، بی‌آنکه الزاماً به حد تواتر برسد. این نوع شهرت به‌تنهایی ممکن است تنها نشان‌دهنده کثرت نقل باشد، اما اگر با قرائن دیگر مانند پذیرش فقها، استناد عملی یا عدم اعراض اصحاب همراه شود، می‌تواند در اعتبار روایت اثر بگذارد (2). شیخ انصاری تأکید می‌کند که صرف شهرت روایی برای اثبات حجیت کافی نیست، اما اگر عمل فقها به آن ضمیمه شود، ارزش آن افزایش می‌یابد (1). در اینجا تفاوت امامیه با حنفیه روشن می‌شود؛ زیرا در حنفیه خبر مشهور به‌عنوان مرتبه‌ای خاص در نظام اخبار مطرح است و جایگاهی میان متواتر و واحد پیدا می‌کند (3)، اما در امامیه، بحث بیشتر بر محور وثوق، عمل اصحاب و جبران ضعف سند شکل می‌گیرد. بنابراین، شهرت روایی در امامیه از حیث صورت با خبر مشهور حنفی شباهت دارد، اما از حیث مبنای حجیت تابع منطق متفاوتی است.

شهرت فتوایی در فقه امامیه اهمیت بیشتری دارد و از دیرباز محل بحث اصولیان بوده است. این شهرت هنگامی پدید می‌آید که اکثریت فقهای امامیه در مسئله‌ای خاص به یک فتوا گرایش یافته باشند. پرسش اصلی آن است که آیا چنین گرایشی خود دلیل بر حکم شرعی است یا تنها می‌تواند احتمال صحت رأی را تقویت کند. برخی اصولیان، به‌ویژه در تحلیل شهرت قدمایی، بر این باورند که فتوای مشهور قدما می‌تواند کاشف از وجود نص یا قرینه‌ای باشد که به دست متأخران نرسیده است (4). امام خمینی نیز در بررسی مبانی اصولی، برای ارتکاز فقهی و سیره عقلایی فقها در مواردی که موجب اطمینان شود، اهمیت قائل است (10). در مقابل، خویی با تأکید بر فقدان دلیل خاص بر حجیت شهرت، آن را به‌عنوان دلیل مستقل نمی‌پذیرد و تنها در صورت حصول اطمینان شخصی یا نوعی برای مجتهد، ارزش عملی آن را قابل قبول می‌داند (13). این اختلاف نشان می‌دهد که در امامیه مسئله اصلی نه اصل توجه به شهرت، بلکه تعیین حد و معیار اعتبار آن است.

شهرت عملی در امامیه جایگاهی مهم در بحث انجبار ضعف سند و ترجیح ادله دارد. اگر روایتی از نظر سندی ضعیف باشد، اما فقهای متقدم بر اساس آن فتوا داده و عمل کرده باشند، این عمل مشهور می‌تواند ضعف سند را جبران کند، زیرا احتمال می‌رود آنان به قرائن صدوری یا محتوایی دسترسی داشته‌اند که در منابع موجود منعکس نشده است (5). این مبنا البته مورد قبول همه اصولیان نیست، زیرا برخی معتقدند که عمل فقها تنها زمانی می‌تواند جابر ضعف سند باشد که منشأ آن روشن نباشد و نتوان آن را به اجتهاد شخصی یا مدرک موجود بازگرداند (14). شهرت عملی در این معنا به عمل اهل مدینه در مذهب مالکی شباهت دارد، زیرا هر دو بر استمرار عملی تکیه می‌کنند؛ اما تفاوت اساسی آن است که مالکیان عمل اهل مدینه را به دلیل جایگاه تاریخی مدینه گاه منبع مستقل می‌دانند (6)، در حالی که امامیه آن را از جهت کاشفیت از قول معصوم یا وثوق عقلایی معتبر می‌شمارد، نه به‌عنوان عمل یک شهر یا جامعه خاص.

در تحلیل دیدگاه‌های اصولیان امامیه می‌توان سه رویکرد کلی را تشخیص داد. رویکرد نخست، شهرت را در مواردی دارای حجیت یا دست‌کم ارزش قوی می‌داند، به‌ویژه اگر شهرت از نوع قدمایی، عملی و غیرمدرکی باشد. این رویکرد بر آن است که تراکم آرای فقهای نزدیک به عصر نص نمی‌تواند صرفاً تصادفی باشد و غالباً از پشتوانه‌ای روایی یا ارتکازی حکایت می‌کند (4). رویکرد دوم، حجیت شهرت را انکار می‌کند و معتقد است که هیچ دلیل معتبری از کتاب، سنت یا عقل بر حجیت مستقل شهرت وجود ندارد (13). رویکرد سوم، نظریه تفصیل است که میان اقسام شهرت تفاوت می‌گذارد و شهرت را تنها در صورتی معتبر می‌داند که موجب اطمینان شود یا قرائن تاریخی و عقلایی آن را تقویت کند (5). این رویکرد سوم به نظر می‌رسد با ساختار کلی اصول امامیه سازگارتر باشد، زیرا هم از افراط در پذیرش ظنون پرهیز می‌کند و هم ظرفیت عقلایی شهرت را نادیده نمی‌گیرد.

در مقایسه با مذاهب اربعه، نخستین تفاوت امامیه با اهل سنت در منشأ اعتبار شهرت است. در امامیه، منشأ اعتبار شهرت وثوق عقلایی و احتمال کاشفیت از قول معصوم است (10). در حنفیه، منشأ اعتبار آن پذیرش علما، تداول روایت و عمل فقهی امت است (3). در مالکیه، منشأ اعتبار به

عمل اهل مدینه و استمرار سنت در محیط تاریخی خاص بازمی‌گردد (6). در شافعیه، شهرت تنها در چارچوب نص و در مقام ترجیح درون‌مذهبی اثر دارد (7). در حنبلیه، شهرت در صورتی که مؤید ظن قوی باشد پذیرفته می‌شود، اما در برابر نص استقلال ندارد (8). بنابراین، امامیه شهرت را عمدتاً از مسیر عقل و وثوق تحلیل می‌کند، در حالی که اهل سنت بسته به مذهب، آن را از مسیر عمل امت، استمرار سنت، نظم مذهبی یا ترجیح عملی می‌فهمند.

تفاوت دوم در قلمرو حجیت شهرت است. در امامیه، شهرت بیشتر در سه حوزه اثر دارد: جبران ضعف سند، ترجیح میان روایات متعارض، و ایجاد اطمینان برای فتوا (2). در حنفیه، افزون بر ترجیح اقوال، خبر مشهور می‌تواند در نظام ادله جایگاه خاصی داشته باشد (18). در مالکیه، عمل اهل مدینه گاه در مقام دلیل مستقل ظاهر می‌شود (15). در شافعیه و حنبلیه، شهرت بیشتر در مقام فتوا و تنظیم قول مذهبی به کار می‌رود و استقلال اصولی ندارد (12). این تفاوت نشان می‌دهد که امامیه در اعطای حجیت به شهرت محتاط‌تر از حنفیه و مالکیه است، اما از شافعیه و حنبلیه نیز در برخی موارد، به‌ویژه شهرت قدمایی و عملی، امکان بیشتری برای اثرگذاری شهرت قائل می‌شود. بنابراین، جایگاه امامیه را می‌توان میان پذیرش گسترده حنفی ـ مالکی و احتیاط نص‌محور شافعی ـ حنبلی دانست.

تفاوت سوم در نسبت شهرت با اجماع است. در امامیه، اجماع تنها زمانی حجت است که کاشف از قول معصوم باشد و شهرت نمی‌تواند بدون این کاشفیت جای اجماع را بگیرد (1). در اهل سنت، به‌ویژه در برخی تقریرهای مالکی و حنفی، شهرت گاه به اجماع عملی یا قول جمهور نزدیک می‌شود، زیرا عمل امت و پذیرش فقها در اعتبار آن نقش دارد (6). با این حال، حتی در اهل سنت نیز نباید شهرت را با اجماع قطعی یکی دانست، زیرا شهرت همواره امکان مخالفت اقلیت و وجود قول شاذ را در خود دارد. ابن رشد در گزارش اختلافات فقهی نشان می‌دهد که شهرت یک قول لزوماً به معنای فقدان اختلاف نیست، بلکه غالباً در بستر اختلاف و ترجیح شکل می‌گیرد (15). بنابراین، شهرت از حیث ساختار منطقی میان قول منفرد و اجماع قرار دارد و همین موقعیت میانی، هم ارزش آن را توضیح می‌دهد و هم محدودیت آن را آشکار می‌سازد.

تحلیل انتقادی نشان می‌دهد که هیچ‌یک از دو رویکرد افراطی در باب شهرت قابل دفاع نیست. اگر شهرت مطلقاً حجت دانسته شود، خطر تعبد به اکثریت و تضعیف نقش دلیل پدید می‌آید، چنان‌که ابن تیمیه نسبت به پیروی از اقوال مشهور بی‌پایه هشدار می‌دهد (17). اگر شهرت کاملاً بی‌اعتبار شمرده شود، بخش مهمی از تجربه علمی فقها، سیره استنباطی مذاهب و قرائن تاریخی کنار گذاشته می‌شود. راه میانه آن است که شهرت به‌عنوان اماره‌ای عقلایی و تاریخی تحلیل شود که در صورت جمع شدن شرایط، می‌تواند در استنباط اثرگذار باشد. این شرایط عبارت‌اند از عدم مخالفت با نص قطعی، وجود رواج واقعی نه صرفاً ادعایی، اتصال به دوره‌های معتبر فقهی، عدم مدرکی بودن یا دست‌کم عدم انحصار منشأ در دلیل ضعیف، و توانایی ایجاد وثوق. چنین رویکردی با نظریه تفصیل در امامیه سازگار است (5) و در عین حال می‌تواند از تجربه اهل سنت در حفظ وحدت رویه و پرهیز از شذوذ فتوایی بهره گیرد (16).

از منظر فقه تطبیقی معاصر، شهرت می‌تواند نقشی سازنده در گفت‌وگوی مذاهب اسلامی داشته باشد. اگر شهرت را نه به‌عنوان ابزاری برای تحمیل قول اکثریت، بلکه به‌عنوان شاخصی برای سنجش قوت تاریخی، عقلایی و عملی یک رأی در نظر بگیریم، می‌توان از آن در مسائل نوپدید نیز بهره برد. مقاصد شریعت، مصلحت عمومی و نیازهای زمانه در اجتهاد معاصر اهمیت یافته‌اند و برخی اندیشمندان اهل سنت بر ضرورت جمع میان نص و واقعیت معاصر تأکید کرده‌اند (19). قرضاوی نیز در بحث اجتهاد معاصر، پرهیز از شذوذ و توجه به میراث معتبر فقهی را در کنار پاسخ‌گویی به نیازهای جدید ضروری می‌داند (9). در فقه امامیه نیز توجه به شهرت قدمایی، ارتکاز فقهی و سیره عقلایی می‌تواند در موارد فقدان نص روشن یا تعارض ادله، به مجتهد در رسیدن به اطمینان کمک کند (10). بنابراین، شهرت اگر به‌صورت منضبط و انتقادی به کار رود، نه مانع اجتهاد، بلکه یکی از ابزارهای عقلانی‌سازی و تاریخی‌سازی استنباط خواهد بود.

نتیجه‌گیری

بررسی تطبیقی جایگاه و کارکرد شهرت در مذاهب اربعه اهل سنت و فقه امامیه نشان می‌دهد که شهرت یکی از مفاهیم مهم و چندلایه در اصول فقه اسلامی است؛ مفهومی که نه می‌توان آن را به یک پدیده صرفاً اجتماعی و تاریخی فروکاست و نه می‌توان بدون ضابطه آن را در شمار ادله مستقل شرعی قرار داد. شهرت در نقطه تلاقی عقل، نقل، تاریخ، سیره علمی فقها و نیاز عملی نظام فتوا قرار دارد و همین موقعیت میانی سبب شده است که مکاتب مختلف فقهی برداشت‌های متفاوتی از آن ارائه کنند. در همه این مکاتب، شهرت به نحوی با مسئله اطمینان، ترجیح، پرهیز از شذوذ و حفظ انسجام فقهی مرتبط است، اما مبنای اعتبار و حدود کاربرد آن یکسان نیست.

در مذاهب اهل سنت، مذهب حنفی برای شهرت، به‌ویژه در قالب خبر مشهور و قول مفتی‌به، جایگاهی نسبتاً قوی قائل است و آن را در ترجیح ادله و تنظیم فتوا مؤثر می‌داند. مذهب مالکی بیشترین ارزش را برای شهرت عملی قائل شده و عمل اهل مدینه را به‌عنوان نمونه برجسته استمرار سنت و کاشف از عمل نسل نخستین مسلمانان مطرح می‌کند. مذهب شافعی، با تأکید بر محوریت نص، شهرت را در برابر کتاب و سنت فاقد استقلال می‌داند، اما در درون نظام مذهبی از آن برای تعیین قول مشهور و تنظیم فتوا استفاده می‌کند. مذهب حنبلی نیز با رویکردی نص‌محور و حدیث‌گرا، از پذیرش حجیت مستقل شهرت پرهیز می‌کند، هرچند در مقام عمل نمی‌تواند نقش ترجیحی و تأییدی آن را به‌طور کامل نادیده بگیرد. بنابراین، در اهل سنت، شهرت هم جنبه معرفتی دارد و هم جنبه نهادی و اجتماعی؛ یعنی هم در سنجش قوت اقوال اثر می‌گذارد و هم در ایجاد وحدت رویه فقهی نقش‌آفرین است.

در فقه امامیه، شهرت بیشتر با منطق وثوق و اطمینان عقلایی تحلیل می‌شود. امامیه نه شهرت را به‌طور مطلق حجت می‌داند و نه آن را کاملاً بی‌اثر می‌شمارد. شهرت روایی در صورتی اهمیت می‌یابد که با قرائن دیگر، به‌ویژه عمل فقها، همراه شود. شهرت فتوایی هنگامی ارزش بیشتری دارد که از نوع قدمایی باشد و احتمال اتصال آن به عصر نص یا قرائن معتبر وجود داشته باشد. شهرت عملی نیز در مواردی می‌تواند در جبران ضعف سند، ترجیح روایت یا تقویت فتوا نقش داشته باشد. با این حال، در همه این موارد، معیار اصلی آن است که شهرت بتواند برای مجتهد اطمینان عقلایی ایجاد کند. از همین رو، رویکرد امامیه را می‌توان رویکردی مشروط، تحلیلی و معرفت‌شناختی دانست.

مقایسه دو نظام نشان می‌دهد که تفاوت اصلی میان فقه امامیه و مذاهب اهل سنت در منشأ اعتبار شهرت است. در امامیه، اعتبار شهرت از کاشفیت، وثوق و اطمینان عقلایی ناشی می‌شود، در حالی که در بسیاری از تقریرهای اهل سنت، به‌ویژه حنفی و مالکی، شهرت با عمل امت، سیره صحابه، استمرار سنت یا قول معتمد مذهب پیوند می‌خورد. با این حال، این تفاوت مبنایی به معنای فقدان اشتراک نیست. هر دو سنت فقهی شهرت را در برابر نص قطعی محدود می‌دانند، هر دو از قول شاذ پرهیز می‌کنند، هر دو در مقام تعارض ادله از شهرت به‌عنوان یکی از قرائن ترجیح بهره می‌گیرند، و هر دو به نحوی می‌پذیرند که تجربه علمی انباشته فقها نمی‌تواند در فرآیند استنباط کاملاً نادیده گرفته شود.

یافته نهایی مقاله آن است که شهرت باید به‌صورت مشروط و منضبط پذیرفته شود. پذیرش مطلق شهرت ممکن است به غلبه سنت‌های غیرمستدل، انسداد باب نقد و جایگزینی اکثریت به جای دلیل منجر شود. در مقابل، نفی کامل شهرت نیز موجب بی‌توجهی به حافظه تاریخی فقه، تجربه جمعی فقها و قرائن عقلایی می‌شود. راه میانه آن است که شهرت در صورتی معتبر دانسته شود که با نص قطعی تعارض نداشته باشد، از رواج واقعی و معتبر برخوردار باشد، منشأ آن قابل اعتماد باشد، در حد امکان از شذوذ و تقلید صرف فاصله داشته باشد، و بتواند برای مجتهد یا جامعه علمی فقهی اطمینان عقلایی ایجاد کند. بر این اساس، شهرت نه دلیل مستقل مطلق است و نه امر بی‌اثر؛ بلکه اماره‌ای عقلایی، تاریخی و روش‌شناختی است که در چارچوب ضوابط دقیق می‌تواند به استحکام استنباط کمک کند.

در نهایت، شهرت در فقه اسلامی را می‌توان پلی میان نص، عقل و سنت دانست. این مفهوم از یک سو به مجتهد یادآوری می‌کند که استنباط حکم شرعی تنها عملی فردی و منفصل از تاریخ فقه نیست، و از سوی دیگر هشدار می‌دهد که هیچ رأی مشهوری نباید بدون سنجش با ادله معتبر پذیرفته شود. در فقه تطبیقی معاصر، بازخوانی منضبط شهرت می‌تواند به فهم بهتر اختلافات مذاهب، کاهش شذوذ فتوایی، تقویت گفت‌وگوی فقهی و ارائه الگوهای متعادل‌تر برای مواجهه با مسائل نوپدید کمک کند. نتیجه نهایی این است که شهرت، اگر در چارچوب عقلانیت اجتهادی و وفاداری به ادله معتبر به کار گرفته شود، می‌تواند یکی از عناصر مؤثر در پویایی، ثبات و انسجام فقه اسلامی باشد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافعی وجود ندارد.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Ansari M. Pearls of Legal Theory (The Treatises). Qom: Islamic Publishing Institute; 1984.
2. Muzaffar MR. Principles of Jurisprudence. Qom: Dar al-Ilm; 1996.
3. Sarakhsi Sa-Ai. The Extended Compendium. Beirut: Dar al-Ma'rifah; 1994.
4. Borujerdi SH. The End of the Report in the Science of Legal Theory. Qom: Imam Borujerdi School Press; 2001.
5. Faqihi Sadr MJ. Juristic Reputation and Its Authority in Imami Jurisprudence. Qom: Bostan-e Ketab Publishing; 2019.
6. Qarafi AiI. The Treasury. Beirut: Dar al-Gharb al-Islami; 2000.
7. Shafi'i MiI. The Treatise. Beirut: Dar al-Fikr al-Islami; 1995.
8. Ibn Qudamah AiA. The Garden of the Observer and the Paradise of the Debater. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah; 1985.
9. Qaradawi Y. Contemporary Ijtihad between Text and Reality. Cairo: Dar al-Shorouk; 2013.
10. Khomeini R. Refinement of Legal Theory. Qom: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works; 1988.
11. Turayhi Fa-D. The Confluence of the Two Seas. Qom: Al-Murtazawiyyah Library; 1991.
12. Nawawi YiS. The Garden of the Seekers. Beirut: Dar al-Fikr; 1986.
13. Khoei SA. The Lamp of Legal Theory. Qom: Imam al-Khoei Institute; 1992.
14. Khorasani MK. The Sufficiency of Legal Theory. Qom: Islamic Book House; 1983.
15. Ibn Rushd MiA. The Distinguished Jurist's Primer and the Moderate Scholar's End. Beirut: Dar al-Fikr al-Arabi; 1988.
16. Jumu'ah A. Principles of Legal Opinion and Their Contemporary Applications. Cairo: Dar al-Salam; 2019.
17. Ibn Taymiyyah AiAa-H. Informing the Signatories on Behalf of the Lord of the Worlds. Beirut: Dar al-Fikr; 1991.
18. Kasani Aa-D. The Marvels of Craftsmanship in the Arrangement of Legal Rules. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah; 1998.
19. Ibn Ashur Ma-T. Objectives of Islamic Law. Tunis: Dar al-Salam; 2006.